

Наталија Лудошки

НА ТОМ ПУТУ САМ ГЛЕДАО СВУ НАШУ КОМЕДИЈУ

(Милош Црњански: *Преписка*, *Књига прва*, приредили Миливој Ненин, Радован Поповић, Горана Раичевић, Задужбина Милоша Црњанског / *Catena mundi*, Београд, 2022)

Као тридесет девета у низу досад осамнаестотомног издања *Дела Милоша Црњанског* објављена је прва књига *Преписка*. Писма су сложена према личностима, хронолошки, и обухватају кореспонденцију Црњанског отпочету до Другог светског рата. Целокупна прикупљена кореспонденција овог писца садржаће, према најави приређивача, још две књиге: ону отпочету после рата и преписку вођену са странцима (претежно на енглеском језику).

Писма, међу којима је далеко већи број потписан именом Црњанског, а тек по изузетку и она његових адресата (приређивачи напомињу да се у књизи налази све што је од кореспондентске оставштине књижевног великана данас доступно), уз сазнање о турбулентности прилика у којима је писац живео, казују, може бити, и то да су чак и личности с којима је долазио у сукоб и раскидао односе имале свест о величини и значају свега што излази из његовог пера, те су његова писма похрањена. Напомиње се и да је „писац био од оних људи који чувају 'папире'”. Међутим, на основу онога што пише Марку Ристићу: „Ја ћу Вам идуће писмо писати без пословног и радујем се томе. Но под условом да га прочитате и горите. Као ја Ваша. Нећу да ишта писано остане од мене нигде”, слутимо да је, попут Исидоре Секулић, и плаховити Банаћанин, сем у посебним случајевима, примљена писма уништавао.

Књига се отвара двома дописницама из породичне архиве Црњанских, садржи преписку с братом Јованом, тазбином, сарадницима и пријатељима, док последње странице чини дописивање са супругом Видом Црњански. Највећим делом пословног је карактера чак и када је реч о личностима с којима је Црњански био у пријатељским односима. Према *Преписци*, први књижевни посленик с којим је остварио комуникацију био је Никола Кашиковић, уредник сарајевског листа *Босанска вила*. Након његове две разгледнице из 1912. године, нижу се: Светислав Б. Цвијановић, Јулије Бенешкић, Иво Андрић, Бранко Машић, Нико Бартуловић, Аница Савић Ребац, Иса Ђурђевић, Милан Ђурчин, Војислав Јовановић Марамбо, Антун Бранко Шимић, Марко Ристић, Милан Токин, Светислав Хођера и Никола Кешељевић, Марко Малетин, Васа Стајић, Милорад Ибровац и Јелисавета Ибровац Поповић, Милан Кашанин, Вељко Петровић, Слободан Јовановић, Милан Грол, Светозар Грдијан, Милан Јовановић Стојимировић, Умберто Урбани и Коста Луковић. Публиковани су и службени дописи Министарства просвете, као и установа (Матице српске, Издавачке књижарнице „Напредак”, Свесловенске књижарнице).

Иако је добар део ове преписке интегрално публикован (преписка с Андрићем, Марком Ристићем, Миланом Кашанином), књига пружа могућност читаоцу да се без посредовања истраживача и тумача упозна с детаљима из пишчевог живота, његовим животним и поетичким ставовима и уверењима, њиховој еволуцији и менама. Већ сама динамика преписке (далеко већи број писама датира из прве поратне деценије, док тридесетих година писац све ређе налази сабеседнике; изузетак је, у том смислу, Милан Кашанин), указује на младалачку агилност и доцније препуштање животним околностима. „Ја се у све мешам и пропашћу због неких идеала”, пише Црњански уреднику Савременика концем лета 1919, док се двадесет година касније, из Рима, вајка Кашанину: „Никога немам са ким разговарам. И живим потпуно усамљен. Мислим да смо ми једна генерација која је дошла из хаоса и која ће опет отићи у хаос. Увек сам желео да водим акцију. Судбина је сад решила тако да сам постао посматрач и извештач.” Осим што наслућује, Црњански и спознаје: „Што се мене тиче, ја сам прошлог лета доживео таква чуда у свом приватном, чиновничком животу да више нисам хтео да расправљам наше, београдске јаде. Мислим да има два пута задовољству, прво сам мислио да је то у великом замаху, трошењу себе итд. сада мислим да се исто тако срећно, и још дубље, може живети ако се задовољи са малим. Главни је не дати се више искоришћавати и не служити другима својим пламеном.”

Горљиви присталица југословенства („Ја сам за јединство до последњег даха. Обећао сам помагати Коњовића [...] који се бори у Новоме Саду са Војводином која је сепаратист, као и Загреб”, пише у пролеће 1919. из Београда у Загреб Јулију Бенешу), на Скерлићевом трагу, преферира латинично писмо: „Ја сам скроз и скроз за латиницу”, открива из Иланце средином августа исте године. Шест година касније, „српски југословен”, „изразито великосрбин” згража се над политичком стварношћу Југославије. Но, иако још 1919. године свестан – „Ја се у све мешам и пропашћу због неких идеала”, 1934. године оснива Идеје. Овај неправедно инкриминисан лист за књижевност, политичка и друштвена питања поменут је у писму из кога се открива уредничка темељност Црњанског, који, позивајући Миодрага Ибровца на сарадњу, саопштава податке о формату недељника, тиражу, плану да и пре изласка првог броја прикупи прилоге за наредне четири свеске. Указује *Прејиска* и на обимност и разноврсност дела Црњанског (поређења ради, Андрићева *Сабрана дела*, 2011, броје двадесет књига), садржај писама открива и то шта је све наш великан писао, планирао да напише, одустајао или, стицајем околности, није успео да оствари. Знамо да га је дуго носила мисао о докторату, као и да је прикупљао грађу за тезу о Лази Костићу. Но у писму Кашанину, децембра 1928, Црњански вели: „А што се тиче моје тезе, можда ће бити око постанка С. Х. С.” Неостварена је и намера о монографији *Карађорђе и његова доба*, а изјаловила су се и друга његова литерарна прегнућа.

Сазнајемо и о афинитету према одређеним људима, какав је, рецимо, „пријатељ” др Душан Поповић (1894–1965), историчар, професор Београдског универзитета, верзиран, махом, за прошлост Војводине, уредник *Гласника Историјској друштва у Новом Саду*, у којем је Црњански, марта 1930. године, објавио приказ Пупинове аутобиографије *Са њашњака до научењака*. (У то доба настојаће Црњански да оствари везу с научником нашег порекла и заноси се одласком у Америку.)

Могуће је кроз преписку пратити и степен блискости с појединим личностима (рецимо, поредећи писма Андрићу, Марку Ристићу и Слободану Јовановићу). Видимо да је Ристић, по налогу пријатеља из Берлина, практично водио битку са Српском књижевном задругом и Марком Царем. Није било лако бити пријатељ Црњанског.

Посебна је за потписника овог текста преписка Црњанског са Слободаном Јовановићем. Уз остало и стога што иако невелика, несачувана у целости (о томе да је у интензивној преписци с Јовановићем казује Црњански у писму Андрићу из Берлина у јесен 1928) има карактер дијалогичности (од укупно дванаест писама седам потписује Јовановић). Осим што отвара питања, на пример о томе због чега Црњански најпре обожава, а потом „не обожава” Јовановића као раније, указује и колико се, у питањима не само своје дипломатске службе, већ и у погледу престижа коју доносе награде, ослањао на углед и моћ личности која га је и увела у дипломатију. Али и о томе колико је Јовановић могао утицати на њега као писца. (Задивљен Јовановићевом књигом *Влада Александра Обреновића* коју је прочитао у даху, из Берлина марта 1929. отписује: „Мој роман, уопште моје писање, идуће, биће под њеним утицајем.”) И без обзира како Црњански доцније коментарише једно од Јовановићевих писама, које се, уз остало односи на почетак објављивања фрагмената о Живојину Балугџићу, касније публикованих у *Ембахагама*, познајући рукопис полихистора склоног карикатуралном сагледању ствари, јасно је да помињање написа о Црњанском који ће, у случају да се и о њему (Јовановићу) буде писало после смрти у тако „пријатељском духу” бити обелодањен, треба читати управо у наведеном кључу. (На то наводи и реченица која следи у наставку: „Него тешко вама, ако Вл Јанковић (она долази кроз коју недељу у Лондон) чује шта сте о њој рекли”, упозорава Јовановић концем фебруара 1952. године Црњанског. (Будући да су приређивачи недоследни, па каткад дешифрују имена личности, али и остављају да то читаоци откривају сами, претпостављамо да је реч о сликарки Владислави Јанковић (1900–1987). Рецимо на овом месту да би ваљало да овакво издање има и регистар имена, а да је једина преписка иза које изостаје коментар приређивача она с Јелисаветом Ибровац Поповић. Но читаоцима је све више него јасно. Зато је и за Слободана Јовановића занимљив детаљ у писму Црњанског где овај казује о својој „наивности у погледу жена. Три пута сам се враћао на то место!”)

Ако не у погледу жена, наивност давно-младог Црњанског огледа се у речима које упућује Андрићу у време сарадње на *Књижевном јују*. Радујући се што га је упознао, вели: „а кад будемо дуже времена пријатељи покушаћу да у вашу карамазовску душу унесем мало лакомислености што је темељ победе. Заслужили сте победу.”

А Црњански заслужује да и његова преписка, на радост читалаца, коначно буде објављена.